

**TALABALARDAGI INDIVIDUAL XUSUSIYATLAR, BILISH JARAYONLARINING O'ZIGA
XOSLIGI VA TA'LIM SIFATIGA TA'SIRI**

Tohirova Maftunaxon Zokirjon qizi
Farg'ona davlat universiteti
Pedagogika-psixologiya fakulteti, amaliy psixologiya
yo'nalishi 3-kurs talabasi

Annottatsiya: ushbu maqolada shaxsning individual o'ziga xos jihatlari, psixologik bilish jarayonlarining turlari, ularning shaxsda shakllanishi, boladagi psixik bilish jarayonlarining rivojlanishini talabalik davriga ta'siri va talabalardagi o'ziga xos psixik xususiyatlarni inobatga olgan holda ta'limga yo'naltirishning ahamiyati yoritilgan.

Kalit so'zlar: idrok, harakter, layoqat, xotira, individual, tafakkur, iroda, diqqat, xulq, ta'lim, bilish jarayonlari, iqtidor, qobiliyat, nutq.

Dunyo shiddat bilan o'zgarib, barqarorlik va xalqlarning mustahkam rivojlanishiga raxna soladigan turli yangi tahdid va xavflar paydo bo'layotgan bugungi kunda ma'naviyat va ma'rifatga, aholi barcha qatlamlarining axloqiy tarbiyasiga e'tibor qaratish har qachongidan ham muhim ahamiyat kasb etmoqda. Negaki, mamlakatimizdagi mavjud uzluksiz ta'lim tizimi aholining beshdan bir qismini qamrab olgan. Ushbu tizim qamrab olgan bolalar va o'smirlardan tashqari, aholining katta qismi orasida ma'naviy-ma'rifiy tarbiya ishlarining tizimli yo'lga qo'yilishi va bu borada yuksak samaradorlikka erishish o'tkir zaruratga aylanmoqda.

Har bir shaxsning o'ziga xos individual xususiyatlari mavjudki, bu ta'lim jarayonlariga, o'zlashtirish ko'rsatkichlariga bevosita ta'sir etadi. Bundan tashqari psixik bilish jarayonlarining ham ahamiyati katta, quyida shular haqida batafsil ma'lumotlar berib o'tiladi.

Psixik bilish jarayonlari har bir insonda mavjud bo'lib bular: sezgi, idrok, diqqat, xotira, nutq, tafakkur hamda xayol. Lekin ushbu bilish jarayonlari hamma shaxsda ham birdek rivojlanmagan. Bilish jarayonlarining yoshlikdan yaxshi rivojlantirib, shakllantirib borilishi, kelajakda ta'lim olishda o'z natijasini beradi. Masalan: sezgi deb – atrofimizdagi narsa hodisalarning sezgi a'zolarimizga bevosita ta'sir etish natijasida ularning ayrim belgi va xususiyatlarini miyamizda aks etishiga aytiladi. Sezgi jarayoni orqali bola yoshligidan fazoni idrok etadi, narsalarning rangini, ta'mini, turli xil tovushlarni, shakllarni anglab boradi. Sezgi: ko'rish, eshitish, hid bilish, ta'm bilish hamda teri tuyishdan iboratdir. Sezgi turlari: introretseptiv, ekstreretseptiv, propreretseptiv kabi turlarga bo'linadi. Bolaning yoshligidan, sezgini rivojlantiruvchi maxsus metodikalarni qo'llab rivojlantirib borilsa, unda idrok jarayonlari ham faollashib boradi. Idrok – sezgiga nisbatan bir muncha murakabbroq, to'laroq aks ettirish jarayoni bo'lib sezgi a'zolarimizga ta'sir etib turgan narsa va hodisalarning butun belgi hamda xususiyatlari bilan butunligicha, ya'ni ongda yaxlit aks ettirishdan iboratdir. K.D.Ushinskiy idrokdagi kuzatuvchanlikni o'stirish vazifasiga katta e'tibor berardi. "Agar ta'lim bolalarning aqlini o'stirmoqchi bo'lsa, - deb yozgan edi Ushinskiy – ularning kuzatuvchanlik qobiliyatlarini mashq qildirish kerak. Darhaqiqat bolada idrokning, kuzatuvchanlik qobiliyatlarining faolligi ularning ta'lim olishida katta ahamiyatga ega. Idrok jarayonlarida diqqat g'oyat katta ahamiyatga egadir. Diqqat idrokning faolligini oshiradi va idrokning mukammal, raso va ravshan bo'lishiga xizmat qiladi. Diqqat ixtiyoriy, ixtiyorsiz va ixtiyoriydan so'nggi kabi turlarga bo'linadi. Diqqatning ixtiyorsiz turi kundalik turmushimizda ko'proq foydalansak, ta'lim jarayonlarida ixtiyoriy diqqat qanchalik yaxshi rivojlangani ahamiyatlidir. Ixtiyoriy diqqatda irodaviy zo'r berish jarayoni kechadi: masalan bir maqsad qo'yib, o'sha maqsad sari borishda rejalar asosida qanchalik murakkab va qiyin bo'lmasin, harakat qilib, intilib erishiladi. Bunga misol qilib abituriენტlarning OTMlariga kirish uchun

imtixonga tayyorgarlik ko'rishlarini aytish mumkin. Ixtiyoriydan so'nggi diqqatda esa avvaliga biror bir kitob yoki biror bir fan juda ham zerikarli va qiyin tuyilishi, o'qib o'rganishni irodaviy zo'r berib davom ettirilgandan so'ng esa asta-sekinlik bilan qiziqish paydo bo'lib ixtiyorsiz ravishda davom etish. Ta'lim olishda yana bir eng muhim psixik bilish jarayoni borki, u xotiradir. Xotira – biz ilgari idrok qilgan, boshdan kechirgan va bajargan ishlarimizni yodda saqlash, keyinchalik ularni eslash, yoki xotirlash jarayonidir. Xotira ham ixtiyoriy va ixtiyorsiz bo'ladi. Bizning xissiyotlarimiz bilan bog'liq bo'lgan voqea va hodisalar, ijobiy yoki salbiy ta'sirlar ixtiyorsiz ravishda xotirada saqlanib qoladi. Ta'lim jarayonida esa ixtiyoriy xotira muhim ahamiyat kasb etadi. Ma'lum bir kerakli bo'lgan ma'lumotlarni assotsiativ bir-biriga bog'lab va takrorlashlar natijasida avvaliga qisqa muddatli va so'ng uzoq muddatli xotirada saqlanadi. Talabalarning OTMLarida o'z yo'nalishlari bo'yicha o'z kasblarini mukammal tarzda o'zlashtirishlari yoshlikda ushbu bilish jarayoni bo'lgan xotiraning yaxshi rivojlanganligi bilan uzviy bog'liqdir. Olayotgan kerakli axborotlarni miyyamizda to'liq saqlanib qolishi uchun xotira jarayonimiz faol bo'lishi talab etiladi. Xotiraning fiziologik jihati ham borki, bunda xotiraning yaxshi bo'lishi uchun ovqat ratsionimizga ahamiyatli bo'lishimiz kerak. Vitaminli taomlar, jumladan, tuxum, yong'oq va baliq kabilarni muntazam iste'mol qilib turish talab etiladi. Bilish jarayonlarini ahamiyatlilaridan yana biri bu – tafakkur. Tafakkur – inson aqliy faoliyatining yuksak shaklidir. Tafakkur jarayonida fikr paydo bo'ladi, bu fikrlar insonning ongida muhim tushunchalar shaklini oladi. Tafakkur nutq – til bilan chambarchas bog'langan. Insonda tafakkur va nutq bo'lganligi tufayli u hayvonlardan farq qiladi va shu sababli u ongli mavjudotdir. Tafakkur tufayli tushunchalar, hukm hamda xulosalar chiqariladi. Biror bir voqealikka, biror fikrga avvalo tushuncha paydo bo'ladi va unga hukm chiqarish uchun ma'lum bir o'rganishlar talab etiladi. O'rganishlar natijasida esa hukm undan so'ng xulosalanadi. Tafakkurni rivojlantiruvchi, intellektni oshiruvchi metodikalarni qo'llash natijasida yoshlikdan bolaning aqliy qobiliyatini oshirib borish mumkin va bu bevosita ta'lim olish jarayonida, talabalik davrida ham o'z ta'sirini ko'rsatmay qolmaydi.

Bundan tashqari individual xususiyatlar ham borki, ularning ham ahamiyati kattadir. Masalan: temperament, karakter va qobiliyat. Temperament – lotincha "Temperamentum" degan so'zdan olingan bo'lib, uning ma'nosi "aralashma" demakdir. Barcha temperamentlarni qadimdan 4 turga bo'lingan: Xolerik, sangvinik, flegmatik va melanxolik. Xolerik – xissiyotning kuchli qo'zg'aluvchanligi, barqaror bo'lishi bilan farq qiladi. Emotsiyalar yaqqol namoyon bo'lib turadi. Ta'lim jarayoniga yo'naltirishda va kasb tanlashda ham shunga ahamiyat berilsa maqsadga muvofiq bo'ladi. Ushbu temperament vakillaridan: raqqosalar, qo'shiqchi, aktyor, sportchilar va rahbarlar ham yaxshi yetishib chiqadi. Sangvinik – hissiyotning kuchli qo'zg'aluvchanligi lekin beqaror bo'lishi bilan farq qiladi. Ushbu temperament vakillaridan: ajoyib jurnalistlar, haydovchilar, uchuvchilar va shifokor, o'qituvchilar yetishib chiqishlari mumkin. Flegmatik – hissiyotning juda sekin kuchsiz qo'zg'alishi va uzoq davom etmasligi bilan farq qiladi. Shunga ko'ra ta'limga va kasbga yo'naltirish talab etiladi. Bulardan rahbarlar yetishib chiqmasada lekin, fidoiy hodimlar, oshpaz, hisobchi, ichki ishlar hodimlari va prokuratura hodimlari ham yetishib chiqishi mumkin. Melanxolik – hissiyotning sekin, lekin kuchli qo'zg'aluvchanligi va barqaror bo'lishi bilan farq qiladi. Bunday temperament egalari: rassomlar, xaykaltaroshlar, arxitektorlar va shoirlardir.

Harakter yunoncha "haraktir" degan so'zdan olingan bo'lib, "qalqiq, chiziq" ma'nosini anglatadi. Karakter deganda, shaxsda muhit va tarbiya ta'siri ostida tarkib topgan va uning irodaviy faolligida, tevarak atrofdagi olamga, o'z-o'ziga bo'lgan munosabatlarida bo'ladigan individual xususiyatni tushuniladi. Karakterda ya'ni bolaning yoshligidan unda: tashabbuskorlik, faollik, mehnatkashlik, fidoiylik va vijdonlilik kabi karakter xususiyatlarini shakllantirib borilishi uning kelajakda komil inson bo'lib yetishishida o'z natijasini ko'rsatadi.

Qobiliyat – kishining muayyan faoliyatga bo'lgan layoqatidir. Bolalarning yoshligidan ularning nimalarga qiziqishiga va qobiliyatlariga qarab to'g'ri yo'naltirish natijasida talabalik davrida ham to'g'ri tanlangan yo'nalish va kasb talabani bilim o'zlashtirishida va o'z kasbining yetuk mutaxassisi bo'lishida ahamiyatlidir.

Xulosa o'rnida shuni aytish mumkinki, talabalarning OTMlarida ta'lim olish ko'rsatkichlarini o'sib borishi, fanlarni yaxshi o'zlashtirishlari bevosita psixik bilish jarayonlari bilan bog'liqdir. Bilish jarayonlarini yoshlikdan rivojlantirib borish bolalarning yoshlik chog'laridayoq ularga yaxshilab e'tibor qaratish kelajaklarini ta'minlab beradi. Ota-onalarning o'zlari erisha olmagan orzularini bolalarida amalga oshirishga bo'lgan intilishlari ularning individual xususiyatlarini inobatga olmay harakat qilishlari bolalarda fanga bo'lgan qiziqishning yo'qligiga va bu albatta talabalik davrida ham davom etadi va o'z mutaxassisligiga muhabbatsiz, e'tiborsiz bir shaxs bo'lib yetishishlariga sabab so'ladilar. Bu juda ham katta xato. Bolaning individual va tipologik xususiyatlarini inobatga olgan holda ta'limga, kasb yoki hunarga yo'naltirish maqsadga muvofiqdir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. "Yangi O'zbekiston Taraqqiyot Strategiyasi" Sh.M.Mirziyoyev. "O'zbekiston" Toshkent – 2022.
2. "Umumiy psixologiya" P.I.Ivanov, M.E.Zufarova O'zbekiston faylasuflar milliy jamiyati nashriyoti. Toshkent – 2021.
3. "Umumiy psixologiya" F.I.Xaydarov, N.I.Xalilova Toshkent – 2009.
4. "Umumiy psixologiya" E.G.G'oziyev Toshkent – 2020.
5. "Kichik maktab yoshidagi bolalarda aqliy taraqqiyotning namoyon bo'lishi" N.Djuxanova, M.Tohirova "Fan, ta'lim va ishlab chiqarish integratsiyasi asosida muhandislik-texnologiya sohasini rivojlantirish istiqbollari" mavzusidagi xalqaro talabalar anjumani. Termiz – 2022. 454-461-sahifalar